

ЯК УКРАЇНІ ВИРВАТИСЯ З ПАСТКИ ІНЕРЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

УДК 930.85.008

Єщенко П.С.

*доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У статті порушено проблему вироблення нових підходів до переведення національної економіки на шлях інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У пошуку причин господарського успіху одних і відставання інших країн видатний австрійсько-американський економіст і соціолог Йозеф Шумпетер дійшов висновку, що магістральний шлях до досягнення прогресу щодо цього лежить у площині підприємницької діяльності й економічного розвитку, заснованого на широкому впровадженні нововведень у соціально-економічну практику й швидкої дифузії інновацій.

Господарська практика останньої третини ХХ і ХХІ сторіччя підтвердила правильність висновків, зроблених ученим: країни, що використовують неошумпетеріанську модель розвитку досягли значного прогресу як в економічному, так і в соціальному розвитку, а ті, що використовували мальтузіанську модель розвитку, перетворилися в постійних постачальників дешевої сировини й робочої сили першим. У такому становищі опинилася й Україна. Ставши на шлях радикальних ринкових трансформацій за кресленнями, виго-

товленими теоретиками «мейнстріму», наша країна потрапила в пастку інерційної моделі розвитку, що насамперед воліє збереження макроекономічної стабільності, навіть на шкоду зростанню народного господарства. Як результат: країна стала деградувати й перетворилася в аутсайдера серед розвинених країн світу, який агонізує, став аморальним, протилюдним, паразитичним, що усе більше тяжіє до низьких рівнів ВВП. Свідченням цьому є те, що в 1990 р. ВВП в Україні за паритетом купівельної спроможності (ПКС) становив 567 млрд дол, що відповідало 14 місцю у світі за загальним обсягом, то в 2012 р. наша країна опинилася на 39 місці з обсягом ВВП 341 млрд дол. Якщо ВВП на душу населення у країні в 1990 р. перевищував середньосвітовий на 11% (Україна 5433, світ – 4890 дол.), то в 2012 р. цей показник (7500 дол.) став уже на 40% менше середньосвітового рівня й становив 21,4% рівня країн Європейського Союзу. У наших сусідів, з якими Україна співробітничала й була більш розвинутою, валовий продукт на душу населення значно відстає: він становить у Польщі – 20090, у Росії – 18000, у Білорусії – 15900, у Казахстані – 14100 дол.[1;с.386–387].

Показник ВВП на душу населення свідчить про ступінь багатства країни та її можливості забезпечити більш високий рівень життя населення, першорядну роль у якому відведено заробітній платі. Нині середній український заробіток за своєю купівельною спроможністю еквівалентний 841 долару США. У рейтингу, який включає всі країни Європи, Україна в перерахунку за ПКС випереджає не тільки Молдавію з 461 доларом на одного працівника, але й Албанію, де цей показник становить 796 доларів. У Росії середня заробітна плата за ПКС дорівнює 1284 доларам на працівника. Лідерами за величиною середніх окладів стали швейцарці — 7110 доларів, датчани — 6628 доларів і норвежці — 6429 доларів. При цьому найбіднішими серед багатих виявилися Італія й Мальта (у них середній заробіток за ПКС вийшов розміром 2826 і 2591 доларів), а найбагатшою серед бідних — Словенія (2282 долара). Країни СНД відстають від західноєвропейських за рівнем заробітних плат у рази. Так, середній заробіток у перерахунку за ПКС у Люксембурзі склав 4420 доларів, у Нідерландах — 4321 долар, у Німеччині — 4271[2].

Виправдання низької зарплати в нашій країні світовою кризою є відмовками, що не мають під собою аргументів. Адже в Україні від кризи страждають наймані робітники, а не ті, хто їх наймає й знаходиться при владі. У країні зростає кількість мільонерів. Згідно з даними Державної податкової служби в м. Києві, у столиці, проживає 984 мільонера, що на 34 людини більше, ніж торік. Їхній сумарний задекларований дохід становить більш 10 млрд грн. За даними Державної податкової служби України, цього року в країні доходи в розмірі понад 1 млн грн задекларували 2291 людина. Загальна сума отриманого цими громадянами доходу становить 15,1 млрд грн., що на 5,3 млрд більше, ніж торік. Найбільше мільонерів у Києві, Донецькій та Дніпропетровській областях [3]. Прискорене

зростання збагачення багатой меншості сприяє зростанню середньорічним доходам українського населення.

Способи збагачення людини задово до радикальних перетворень у пострадянських країнах описав американський соціолог і економіст Т. Веблен. Щоб стати багатим, стверджував він, треба бути не стільки ошадливим, скільки мати «хижацький інстинкт» (predatory instinct) і підкоряти собі подібних — або володіти особливою творчою енергією й новаторством, випереджаючи інших, як говорив Шумпетер [4; с.72]. Для українських багатіїв характерно перше, а не друге.

Справжні підприємці, у науковому тлумаченні Шумпетера, це — новатори, які на свій страх і ризик ініціюють запровадження нової справи з метою одержання економічної вигоди (прибутку). Учений вважає, що підприємницький прибуток є своєрідним монопольним прибутком, отриманим підприємцем за нові продукти, що не мають конкурентів на ринку, завдяки монопольному ціноутворенню. У той же час він звертає увагу на те, що підприємницький прибуток — це не рента, це не прибуток на вкладений капітал. Він — ціннісне відображення того, що створює підприємець подібно тому, як заробітна плата є ціннісним відображенням того, що створює робітник. Як перше, так і друге не можна назвати прибутком, отриманим від експлуатації. Без розвитку, обґрунтовує Шумпетер, немає підприємницького прибутку, а без останнього немає розвитку [5; с.249; 250–251].

Як бачимо, Шумпетер ставить підприємця у центр економічного зростання й розвитку. У цьому контексті автор «Теорії економічного розвитку» здійснював чітку розмежувальну лінію між фігурами підприємця-новатора як основного рушія економічного прогресу й «просто бізнесмена», що діє в рамках традиційного економічного кругообігу. На його думку, останній може претендувати на звання підприємця тільки в тому випадку, якщо він дає ін-

новаційні відповіді на виклики сучасності, а не продовжує займатися рутинною діяльністю по виробництву товарів і наданню послуг. Головна функція шумпетерівського підприємця полягає в тому, щоб «робити нові речі або робити речі, які вже робляться, новим (інноваційним) способом» [6; с.412].

В Україні кількісне зростання національної економіки не супроводжується адекватним якісним зростанням. Практично це неможливо, тому що не створюються нові й не модернізуються старі промислові потужності. Відтворюється протилежний процес: фізичне й моральне старіння основних фондів. Обладнання в середньому зношено на 70%. Зберігається відстала структура і низька конкурентоспроможність. Питомо вага високотехнологічного виробництва в загальному обсязі реалізованої продукції продовжує падати. У загальній структурі народного господарства переважають види діяльності з середнім і низьким технологічним рівнем виробництва, частка яких у 2012 р. становила 81,6%. Металургійна продукція, яка становить найбільшу частку експорту країни, є енерго- і матеріаломісткою. Так, в Україні на одну тонну сталі витрачається на 20% більше енергії, ніж у Китаї та країнах ЄС, на одну тонну чавуну – 520–550 кг коксу проти 350–400 кг у конкурентів. Як наслідок собівартість української сталі є вищою за російську, не зважаючи на менші зарплати працівників. Це є причиною неконкурентоспроможності українського металу. У 2012 р. виробництво загального прокату знизилось на 9% порівняно з попереднім роком, сталі – на 7%, труб – на 9% [7].

Подібна ситуація має місце і в інших галузях народного господарства, зокрема в сільському господарстві. Упродовж 1990–2011рр. виробництво м'яса ВРХ (забійною вагою) зменшилось у 5 разів, при цьому обсяги виробництва м'яса ВРХ сільськогосподарськими підприємствами скоротилися в 19 разів. У підсумку рекомендований обсяг споживання яловичини в краї-

ні задовольняється менш як на 30%, а у 2009–2011рр. її споживання скоротилося до рекордно низького рівня – 9,6 – 8,9 кг на душу населення на рік. [8; с.1,8]. У цілому імпорт м'яса в країну в 2012 р. зріс майже в два рази, а в ціновому вимірі в 2,5 рази, при цьому імпорт свинини в 2011р. зріс в 2,3 рази порівняно з 2007 р. Український ринок захоплює імпортне сало з Польщі, Німеччини та Голландії. Треба врахувати, що зростання імпортозалежності країни до 75% від імпортного м'яса, може призвести до аналогічної ситуації, яка має місце на газовому ринку: ціну на продукцію будуть диктувати основні країни-виробники. Та ж сама картина з плодово-овочевою продукцією, імпорт якої зростає за рахунок традиційних для України огірків, помідорів, яблук тощо. Через конкурентний тиск закриваються заводи, втрачаються робочі місця. Внаслідок конкурентного тиску закрито 50 українських цукрових заводів, українські виробники втратили 11% внутрішнього ринку, а сумарна кількість втрачених робочих місць у цукровій і свинарській галузях становить 500 тис. [9].

Деіндустріалізація української економіки сприяла технологічній деградації, здійснила катастрофічний вплив на народонаселення країни, якість життя його переважної частини. Для багатьох людей мова йде взагалі про виживання. За роки незалежності підсилюлися процеси майнової стратифікації, знання і професіоналізм перестали бути своєрідним «соціальним ліфтом», що забезпечує пристойний рівень життя і є свідченням соціальної значимості людини в суспільстві. Це у свою чергу робить багатьох людей пасивними, приреченими на невдачу, не здатними відстоювати свої права, з одного боку. А з іншого боку, змушує найбільш молодих, здорових і креативних залишати батьківщину в пошуках щастя в інших країнах. За темпами вимирання населення Україна посідає перше місце у світі. Чисельність постійного населення (на початок року) в Україні з 2003 по 2013

рр. скоротилася з 47823,1 до 45372,7 тис. осіб, тобто на 2459,4 тис., або на 5,1%. Незважаючи на те, що за вказаний період кількість народжуваних кожного року зростає, а кількість померлих зменшується, природний приріст все ще залишається негативним. У 2012 р. він становив – 142,4 тис. осіб [10]. Інтенсивне вимирання населення ставить під сумнів можливість збереження людського потенціалу нашої країни й держави Україна в XXI столітті.

Виникає сакраментальне питання: що робити? Зрозуміло, що продовжувати йти шляхом, яким країна рухається понад 22 роки – це глухий кут.

Сьогодні відбувається пошук нової траєкторії економічного розвитку, який відійшов би від доктрини ринкового фундаменталізму, урахував реальний стан сучасної економіки: відсутність рівноваги й наявність турбулентності. Економічний розвиток у багатьох країнах поступово відходить від теоретичних постулатів неолібералізму, що вважає головним рушієм господарської діяльності людей «корисливий інтерес» в умовах дії стихійних законів економічного розвитку. Вільному ринку приходить кінець.

Критично оцінюючи ситуацію у світовій економіці, чимало вчених акцентують увагу на необхідності регулювання економіки як шляхом впливу держави, так і створенням зацікавленості соціального ведення господарства. Свідченням цього є позитивний досвід і капіталістичних, і соціалістичних країн. Скажімо, у США й СРСР атомна промисловість, мікроелектроніка, авіакосмічна галузь, генна інженерія, мобільний зв'язок та ін. стали результатом планово-директивного порядку.

Нова економічна стратегія передбачає наявність відповідного господарського механізму й понятійного апарату, що відбиває реалії сучасного економічного життя, а не часів А. Сміта. Нинішня економіка управляється корпораціями, які визначають поведінку людей на ринку. У багатьох роботах за-

хідних економістів доводиться, що модель ринку *laissez faire*, що спирається на неокласичну теорію (економікс), яку українська влада прийняла за основу для економічної політики й господарської практики в нашій країні, не відображає реалій навіть капіталістичних країн.

Багато країн усе більше концентрують ресурси на стратегічних напрямках, використовуючи для цього значні бюджетні кошти, стратегічне планування, промислову й інноваційну політику, збільшення частки вироблених суспільних благ, які розподіляються й споживаються не за законами ринкової економіки. Країни, що відійшли від неоліберальної моделі й перейшли на неокейнсіанську й неошумпетеріанську моделі, використовуючи визначальну роль держави в економічному розвитку, створили сприятливі умови для модернізації своїх економік. До цих країн відносяться Японія, Південна Корея, Сінгапур і Китай.

Сучасна практика господарювання переконує, що реалізація пріоритетних напрямків інноваційно-економічного розвитку здійснюється в розвинених країнах інститутами централізованого управління економікою за допомогою різних форм і методів ринкового регулювання. У Японії держава бере на себе роль посередника між національною економікою й міжнародними ринковими установами в створенні умов для глибокого проникнення національної промисловості на світовий ринок. У Франції цільові наукові програми фінансують Міністерство досліджень і спеціальні директорати. У ФРН цю функцію виконує Міністерство наукових досліджень і технологій пріоритетних напрямків економічного розвитку країни.

Модернізація економіки України можлива лише на основі стимулювання розвитку нового комплексу технологій. Останній повинен бути не тільки адекватним сучасним досягненням науково-технічного прогресу, але

й спрямованим на розвиток людського потенціалу. Отже, про модернізацію економіки слід говорити, як про комплекс сучасних технологій гуманітарного характеру. Подібну модель модернізації можна здійснити на принципово новій економічній доктрині й макроекономічній політиці.

Сучасний стан економіки України засвідчує про відсутність навіть ознак інноваційного переозброєння в промисловості й модернізації реального сектору економіки. Хоча за 2000–2012 рр. частка наукових розробок у структурі інноваційної діяльності за джерелами фінансування коливається від 79,6 до 65%, все ж в абсолютних величинах вона є настільки мізерною, що не дозволяє підприємствам перейти на високотехнологічне виробництво. У 2012 р. його питома вага в загальному обсязі реалізованої продукції навіть дещо впала порівняно з 2000 р. – з 18% до 17,4%. У загальній структурі народного господарства переважають види діяльності з середнім і низьким технологічним рівнем виробництва, частка яких у 2012 р. становила 81,6% [11]. Характерною стала тенденція скорочення інвестицій у промисловість, у тому числі в машинобудування – основу технологічного переозброєння всього народногосподарського комплексу, результатом чого є повна деіндустріалізація економіки. Скорочення наполовину інвестицій у легку промисловість ставить під загрозу повної залежності країни від імпорту.

Недостатність інвестування економіки в цілому, великий «розкид» їх величин по галузях, особливо тих, які є базою для технологічного переозброєння всього народногосподарського комплексу й задоволення потреб нащадків означає, що при незмінній ситуації відновити основні фонди промисловості до кінця цього сторіччя не вдасться. Зрозуміло й те, що нам не вдасться наздогнати розвинені країни, якщо збережемо існуючі темпи розвитку і якщо ми не зможемо активізувати

наш інтелектуальний і духовний потенціал, який сьогодні практично не затребуваний.

Висновки. Модернізація українського суспільства можлива при переході на випереджальну модель розвитку з акцентом на базові галузі економіки, на нарощування темпів зростання п'ятого й шостого технологічних укладів, а також випуск в експортних секторах. Це дозволить забезпечити в довгостроковій перспективі темпи зростання ВВП в 2 – 3 рази вище аналогічних показників ніж у країнах з розвинутою економікою. Збільшення темпів зростання ВВП до 8 – 9% щорічно можливо при випереджальному підвищенні продуктивності праці й зменшенні чисельності зайнятих у сфері матеріального виробництва, особливо в сільському господарстві. Досягти подібних результатів можна за умови підвищення приросту капіталомісткості (відношення норми нагромадження до темпів приросту ВВП) без зниження приросту споживання. Таке завдання ми ніколи не розв'язували, але розв'язувати доведеться, як і значно прискорити темпи відновлення основних виробничих фондів, підвищити фондівдачу й енергоємність, зменшити матеріалоемність.

Такі зміни стануть реальністю при сформуванні цілісної, єдиної системи регулювання народного господарства, яка органічно поєднувала б форми централізму й ринкових методів управління. Подібна система повинна бути спрямована на усунення причин і перешкод, що стоять на шляху впровадження інноваційно-інвестиційної моделі економіки й модернізації нашого суспільства. Ці причини закладені в інерційній моделі розвитку, яка призначена для того, щоб відтворювати інституціональні, бюрократичні, корупційні та інші перешкоди на шляху ідей модернізації в життя. Наша країна потребує іншої мети – ривка у науково-технічному й соціально-економічному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The World Factbook [Electronic resource]: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>. Мировая экономика: прогноз до 2020 года./ Под ред. акад. РАН А.А. Дынкина./ ИМЭМО РАН.— М.; Магистр, 2007,— 429 с.
2. Рейтинг зарплат в европейских странах 01.11.12 [Электронный ресурс] <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/74250/>
3. *Ирина Кириченко*. Что почем: статистика и качество нашей жизни [Электронный ресурс] http://zn.ua/SOCIETY/chto_pochem_statistika_i_kachestvo_nashey_zhizni__-107441.html
4. Цит. по: Дзарасов С.С. Куда Кейнс зовет Россию?— М.: Алгоритм, 2012,— 304 с.
5. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер; [предисл. В.С. Автономова; пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко; пер. с англ. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой, К.Б. Козловой, Е.И. Николаенко, И.М. Осадчей, И.С. Семененко, Э.М. Соловьева].— М.: Эксмо, 2008.— 864 с. (Антология экономической мысли).
6. *Schumpeter J.A.* The Economics and Sociology of Capitalism / J.A.Schumpeter / Ed. R.Swedberg.— Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1991.
7. «Молдавизация» Украины 24.02.13 [Электронный ресурс] <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/77447/>
8. *Шлапак О.В.* Стратегічні напрями розвитку м'ясного скотарства в Україні. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Київ-2013
9. Украинская экономика: катастрофа идет по плану 08.08.13 [Електронний ресурс] <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/82598/>
10. Національний банк України [Електронний ресурс] http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896
11. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Науково-технологічна сфера України. К., 2013 [Електронний ресурс].— Режим доступу : http://dknii.gov.ua/images/stories/buklet_2013.pdf.